

Kan humanister tillverka kulturella krockkuddar?

Klas Grinell, doktorand i idé- och lärdoms historia

I den svenska debatten om världen och dess invånare hör man ganska ofta talas om 'kulturkrockar'. I samband med förra vinterns mord på Fadime Shahindal, och den på 11 september följande skrällen för terrorister, har det till och med hörts propåer om något som kallas 'kulturella körkort' – bland annat från advokat Elisabeth Fritz. Det är inte ovanligt att debattörer som upprörs över bristen på ordning och samstämmighet i samhället och världen vill ha mer 'etik och moral' som botemedel. För dem som inte söker sig till religiösa samfund kan forskare inom humaniora framstå som de som kan producera och försvara de värden som ska se till att kulturer inte krockar.

Jag tänker först tala lite kring huruvida kulturer verkligen kan krocka, för att mot slutet nå fram till mitt svar på frågan huruvida humanister kan vara skaffade att tillverka krockkuddar för att lindra kulturernas framfart.

Vad betyder 'kultur'?

En grundläggande fråga i sammanhanget är givetvis vad 'kultur' kan tänkas betyda. När man inte menar teater och konst talar man ofta om kultur som ett slags umgängesmonster som kännetecknar en viss grupp. Det är inte ovanligt att denna kultur knyts till en specifik plats.

Kultur betydde en gång i tiden odling och djurhållning och i överförd bemärkelse odling och skötsel av det själsliga livet. Enligt den engelske litteraturvetaren Raymond Williams står kultur i nära samband med samhälle och ekonomi. Han menar att dessa företeelser tillsammans utgör livets tre områden. Man frågar sig: är kultur för Williams synonymt med konst, eller talar han om ett helt levnadssätt?

Williams menar att vi inte kan förstå dessa ord, och än mindre relationerna mellan dem, om vi inte för in det på 1700-talet skapade nyckelbegreppet civilisation. Under det sena 1700-talet var civilisation och kultur utbytbara termer, säger Williams. Romantikernas angrepp på civilisationens ytlighet gav sedan ordet kultur dess betydelse av en mer inre utveckling som ställdes mot den civilisation som snarare knöts till samhället. Kultur syftade allt oftare främst på konst och litteratur, men även i vidare mening på hela det andliga livet. Men tiden gick och ordens betydelser förändrades ytterligare. Kultur kom att bli ett populärt begrepp inom antropologi och sociologi och därmed närmade sig betydelserna av de två orden – kultur och civilisation – varandra igen. Huvudbetydelsen av de bägge orden kan sägas kretsa kring en föreställning om mänsklig utveckling.

Ordet kultur har spelat en stor roll i definitionen av humaniora. Kulturen som något *inre* studeras av humanvetenskaperna, kulturen som *utvecklingsprocess* studeras inom samhällsvetenskaperna. Men humaniora studerar även själva orden och begreppen; deras historia och innebörder.

Vi kan genom att bena ut ordens betydelser finna att de samhällsdebattörer som talar om kulturer som krockar – och som efterfrågar något som kan lindra dessa krockar – oftast talar om kultur som synonym till civilisation. Det kan vi även se på det sätt som dessa debattörer, i likhet med 1700-talets filosofer, ofta tänker sig kulturen just som mänsklig utveckling, där det alltid är de underutvecklade som behöver skaffa körkort för att få vara med i 'vår' kultur.

Nationalismens kultur

Det nationalistiska kulturbegreppet går tillbaks bland annat på den tyske historiefilosofen Johann Gottlieb Herder och det formulerades under 1700-talets andra hälft i en situation av gryende nationalism i Europa. Kulturer kom att uppfattas som organiska helheter som var knutna till språk, land och blod. Centralt i det nationalistiska tänkandet är föreställningen att en kultur kännetecknas av fasta, kollektiva egenskaper. Det går enligt den nationalistiska förståelsen att dra klara gränser mellan *olika* kulturer, och dessa kulturer sägs ha specifika och beständiga egenskaper. Men

som antropologen Tim Edensor har påpekat: kulturer är performativa, det vill säga att de inte kan studeras och förstås annat än i sitt utförande. Med kultur menar han alltså snarast umgängesmönster. När och var finns då ett umgängesmönster? Jo, just när människor umgås, något som är en ständigt pågående aktivitet.

Kan en kultur vara beständig?

En kultur finns således enligt Edensor bara när den utövas, och uppförandet av ett mönster är aldrig något helt statiskt. Varje handling måste anpassas till den tid och plats där den utförs. Kultur i betydelsen umgängesmönster kan emellertid inte förstås som något rent samhälleligt, där konsten inte skulle räknas in. Umgänge sker till stor del genom språk, och ofta kring ritualer av olika slag; man äter, man sjunger eller dansar tillsammans, man hälsar på varandra, och så vidare. Ordet kultur ligger således även nära ordet tradition. Men tradition betyder inte att något är oföränderligt. Varje nytt utförande av en tradition sker i en delvis ny och förändrad situation och det innebär att det alltid och ofrånkomligen smyger sig in en aldrig så liten förändring i kulturen.

Umgängesmönster skiftar från en grupp till en annan. Men när blir en umgängesgrupp tillräckligt stor för att kallas en kultur? Familjer utvecklar sina egenheter i umgänget, kompisgäng, arbetsplatser och så vidare gör det samma. Men när det i debatten talas om kulturella körkort betecknar kultur alltid nationell eller etnisk kultur. Även här kan vi gå tillbaka till Herders tankar om hur ett folks särart beror av deras gemensamma språk, för att förstå vad som menas när en grupp definieras som kultur. Men människor deltar i många olika grupper och behärskar flera olika umgängesmönster. En människa kan vara såväl barn, förälder, vårdbiträde, gaisare, frimärkssamlare och muslim, som svensk medborgare och kurdisktalande och behärska alla dessa gruppers olika umgängesmönster. Alla dessa identiteter ligger sida vid sida och det är väldigt svårt för någon annan att avgöra vad som bestämmer en människa. På vilket sätt är det viktigare för identiteten var en människas mor är född än var den människan bor eller vilka hon umgås med och vilka ideal och intressen hon har?

Kulturens materialitet

Kulturell praktik är nästan alltid förknippad med, och beroende av, vissa materiella artefakter som utvecklats genom tiderna för att kunna uttrycka det som de berörda människorna velat eller haft behov av att bearbeta och behandla.

Vi kan ta ett musikinstrument som exempel. Beroende på vad man velat förmedla med instrumentet har det utformats på ett speciellt sätt. Det har konstruerats för att kunna förmedla pampighet och ära, eller intimitet och andlighet. Genom den form instrumentet har givits har de typer av musik som kan formas med det begränsats. Man kan alltså säga att traditionen har en konserverande verkan genom sin materialitet, samtidigt som denna materiella tröghet aldrig är stark nog för att binda kulturen vid en statisk form. Nya utövare och åhörare kommer att uppfatta möjligheterna olika, och deras skilda behov kommer att skapa en ständig förändring. Även artefakter som kan tyckas låsta vid en specifik användning kan få nya uppgifter när behoven förändras. Man behöver till exempel inte bara passivt lyssna på LP-skivor, det går även att scratcha och sampla små snuttar av musiken för att skapa nya kollage, hip-hop, till exempel.

Kulturers kamp

En av de mer omtalade förespråkarna för föreställningen om kulturers ofrånkomliga krockande är den amerikanske statsvetaren Samuel Huntington. I en närmast klassisk artikel – ”Civilisationernas kamp” från 1993 (som fått förnyad aktualitet, och tyvärr även popularitet, efter 11/9-01) – talar Huntington om hur världen består av sju eller möjligen åtta kulturkretsar, där västerlandet står i konflikt med resten. ”Resten” företräds främst av det Huntington kallar den konfuciansk-muslimska axeln. ”Vi” måste i den framtid Huntington målar upp skydda

Wästerlandets föreställningar om individualism, liberalism, grundlagars helgd, mänskliga rättigheter, jämlikhet, frihet, rättsstat, demokrati, fria marknader och åtskillnad mellan kyrka och stat [som] finner liten eller ingen resonans i den islamiska, konfucianska, japanska, hinduiska, buddhistiska eller ortodoxa kulturella kontexten.

Huntington är nära knuten till Pentagon och tror att vapen är bästa skydd för västerländska värderingar. Några krockkuddar är det knappast tal om här, hellre pansarskodda fordon som kör över dem som västerlandet krockar med. Som citatet visar låter kulturkrocksdebattörerna ofta den egna kulturen kännetecknas av sina ideal, medan de andra alltid är sin praktik. Hustrumisshandel som utförs av en svensk är en avvikelse från våra ideal som inte svärta svenskheten, men när en invandrare slår sin fru beror det på att han inte behärskar den svenska kulturen och inte förstår att vi inte gör så här. Varför bestäms bara en av dessa män av sin kultur?

Huntingtons kulturer kännetecknas av "gemensamma objektiva element" och han anknyter till det nationalistiska tänkandet. Huntington skriver:

Konflikter mellan grupper från olika kultursfärer kommer att bli vanligare, långvarigare och blodigare än konflikter mellan grupper från en och samma kulturkrets. Våldsamma konflikter mellan grupper från olika kultursfärer kommer att utgöra den farligaste och mest sannolika anledningen till att konflikter kan trappas upp till världsomspännande krig. Den viktigaste vattendelaren i internationell politik kommer att vara den mellan 'västerlandet och resten'. [---] Vi måste ompröva nedrustningen av västerlandets militära förmåga och behålla det militära övertaget i Ost- och Sydostasien. Vi måste utnyttja skillnader och konflikter bland muslimska och konfucianska länder.

Det är lätt att ställa sig upp och ropa efter kulturella krockkuddar efter att ha läst Huntington. Om människor från resten av världen ska komma och bo hos oss så måste de naturligtvis bli en del av vår "kulturkrets" innan vi kan lita på dem och låta dem vara med, är den naturliga slutsatsen av Huntingtons text. Han argumentation äger stor retorisk kraft, och känns igen från många som slutit upp bakom USAs kamp mot terrorismen (som alltid kommer från resten). Problemet med Huntington ligger inte så mycket i själva argumentationen som i utgångspunkterna för den. Huvudmålet med artikeln är att visa hur västerlandet ska kunna behålla sin världsdominans. Han förklarar dessutom aldrig varför kulturer ofrånkomligen

måste krocka med varandra, och han visar aldrig hur de ”gemensamma objektiva element” som han talar om ser ut.

Med några få meningar hävdar Huntington att den islamiska kulturkretsens ”inhemska normkällor” står i motsättning till västerländska värden, utan att presentera några belägg. Det är svårt att förstå hur över en miljard människor spridda över alla världens kontinenter kan sammanfattas i sådana stora generaliseringar? Och man kan fråga sig hur Huntington totalt kan gå förbi att såväl kristendomen som islam formats i samspel med den antika grekiska kulturen som så ofta lyfts fram som grunden för de västerländska värdena? Denna grekiska kultur härledde i sin tur sin tradition till asiatiska och afrikanska arv.

Men istället för att rada upp empiriska motbevis mot Huntingtons svepande genrealiseringar kan man effektivare ifrågasätta hans kultursyn genom att undersöka hur han använder orden kultur och civilisation. De definieras aldrig i artikeln. Inte heller finns det något utrymme för den historiska förändring som är ofrånkomlig inom en kultur. För Huntington är en kultur en och densamma i evig tid, och ingen kan någonsin tillhöra mer än en. Alla måste välja sida. Men som den amerikanske litteraturvetaren Edward Said skriver i en kritisk diskussion av Huntingtons artikel:

Det är också sant att det som tillägg till den breda, officiella, eller kanoniska kulturen finns dissidenta och alternativa, icke-ortodoxa, heterodoxa kulturer som innehåller en mängd antiauktoritära drag som tävlar med den officiella kulturen. Dessa kan kallas för kontrakulturen; en samling praktiker förknippade med olika typer av outsiders – de fattiga, konstnärliga bohemer, arbetare, rebeller, konstnärer. Från kontrakulturen kommer kritiken av makten och attacker mot det som är officiellt och ortodox. [---] Ingen kultur är förståelig utan någon uppfattning av denna evigt närvarande källa till kreativ provokation från det icke-officiella av det officiella; att bortse från denna slags rastlöshet inom varje kultur och att anta att det finns en heltäckande homogenitet mellan kultur och identitet är att missa det som är levande och fruktbart.

Said går vidare och diskuterar hur synen på olika delar av amerikansk kultur har förändrats, hur den inhemska befolkningen gått från att i filmer beskrivas som rödskinn som ska utrotas eller tämjas, till att bli *native americans* och offer för den vita civilisationens grymma framfart. Vad gäller de svarta och kvinnorna har förändringarna i USA varit än större, säger Said. En kultur förändras ständigt, men det gör också beskrivningen av den. Vad en kultur är beror i hög grad hur de som lever den uppfattar dess tradition. Förändringar i samtidens syn på traditionen kan således orsaka stora förändringar i vad som anses vara värdefullt och kännetecknande för en kultur. Naturligtvis gäller det även dem som i olika länder och former är muslimer.

Kampen verkar stå kring *vem* som bestämmer vad som är en kultur, snarare än *mellan* dessa svårbestämda enheter. Om vi verkligen vill förstå världen och undvika konflikter borde det finnas mer konstruktiva vägar än att tala om kulturer som eviga och separerade från varandra.

Kan humanister tillverka kulturella krockkuddar?

I exemplet Huntington blir det tydligt att det inte är självklart att ett försvar av humanistiska värden förhindrar kulturkrockar. Man kan lika gärna krocka i dessa toleranta världens namn, för att skydda toleransen. Något som är skrämmande tydligt i USAs justitieminister John Ashcrofts och försvarsminister Donald Rumsfelds uttalanden om att det kan vara nödvändigt att tillåta tortyr för att förhindra den terror som hotar den amerikanska friheten. Friheten måste inskränkas för att försvaras. Respekten för grundlagen gäller inte i relation till al-Qaidaterrorister, menar man.

Som ett turkiskt ordspråk säger: Religioner (och värdesystem generellt) är som knivar, man kan både skära bröd till sin nästa och mörda andra människor med dem.

Vår uppgift som humanister menar jag därför är att göra dem besvikna som ropar efter gemensamma värden som ska skapa harmoni och ordning. Humanister bör istället försöka visa på allt det som de som försöker göra världen och livet enkelt undanhåller eller glömmet. Vi måste hela tiden och oförtröttligt påpeka att inga ord eller värden är entydiga eller självklara. Något enkelt propagerande av en värdegrund som sägs ligga i den

Kan humanister tillverka kulturella krockuddar?

humanistiska kanon kan inte vara humanvetenskapernas uppgift. Humanister kan inte – och ska inte försöka – tillverka kulturella krockuddar. Humanioras uppgift är att analysera och kritisera, att ständigt visa att det går att förstå världen på flera sätt.